

KS. KAZIMIERZ WOLSZA

O RÓŻNYCH KONCEPCJACH RACJONALNOŚCI

Słowa „racjonalność” i „racjonalizm” obfitują w różne znaczenia. K. Ajdukiewicz pisał, że hasło racjonalizmu nigdy nie zostało wystarczająco wyraźnie sformułowane¹. W literaturze metodologicznej zwykło się odróżniać racjonalność i racjonalizm (odpowiednie nazwy przymiotnikowe to „racjonalny” i „racjonalistyczny”). Racjonalność jest cechą, którą przypisuje się (w stopniowalny sposób) np. ludzkiemu poznaniu lub działaniu, racjonalizm zaś oznacza „rodzinę” kierunków filozoficznych, przyjmujących prymat poznania racjonalnego. Racjonalizm może stanowić człon dwóch różnych opozycji terminologicznych. Z jednej strony bywa on przeciwstawiany empiryzmowi, z drugiej — irracjonalizmowi. Kategoria racjonalności jest podstawową kategorią dla racjonalizmu stanowiącego człon drugiej opozycji, a więc dla racjonalizmu pojętego jako antyirracjonalizm. Może ona jednak występować jako kategoria autonomiczna, nie wiążąc się z żadnym racjonalizmem. Ponadto może ona występować na terenie różnych dziedzin ludzkiej wiedzy, np. w metafizyce (racjonalność bytu), teorii poznania (racjonalność wiedzy), w metodologii (racjonalność procedur badawczych), w teologii (racjonalność wiary), w prakseologii i teorii decyzji (racjonalność działań i decyzji człowieka). Kryteria racjonalności bywają określone w różny sposób. W polskiej literaturze metodologicznej zakorzeniony jest pogląd, będący dziedzictwem Ajdukiewicza, wedle którego minimalnymi i koniecznymi kryteriami racjonalności wiedzy są intersubiektywna komunikowalność i także sprawdzalność wypowiedzianych tez. W dyskusjach o racjonalności jednak dość powszechnie akceptuje się dziś tezę o pluralizmie typów lub paradygmatów racjonalności, a także o historycznej zmienności kryteriów. O różnych koncepcjach racjonalności traktują trzy pozycje, jakie ukazały się niedawno na polskim rynku księgarskim. Dodajmy, że wzbogacają one listę istniejących już w języku polskim monografii dotyczących problematyki racjonalności². A oto wspomniane nowe pozycje.